

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم زینب علیزادگان تحت عنوان: بررسی مزیت نسبی تولید و تجارت گیاهان دارویی منتخب، را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده، پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر سید ابوالقاسم مرتضوی	استادیار	
۲- استاد مشاور	دکتر حمید امیرنژاد	استادیار	
۳- ماینده شورای تحصیلات تکمیلی	همایون فرهادیان	استادیار	
۴- اساتید ناظر: ۱- داخلی	دکتر عنایت عباسی	استادیار	
۲- خارجی	دکتر مجید احمدیان	استاد	

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه می باشد، باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

دانشکده کشاورزی
گروه اقتصاد کشاورزی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد مهندسی اقتصاد کشاورزی

عنوان

بررسی مزیت نسبی تولید و تجارت گیاهان دارویی منتخب

نگارنده

زینب علی زادگان

استاد راهنما

دکتر سید ابوالقاسم مرتضوی

استاد مشاور

دکتر حمید امیرنژاد

زمستان ۱۳۹۰

تقدیم به آنان که وجودم جز بهیبه وجودشان نیست

پدر و مادر عزیزم

تقدیم به همسر مهربانم

که مسیح و ارباب صبرش در تمامی لحظات رفیق راه بود

و تقدیم به آنان که آموختن مرا تا میاموزم

استادان گرامی جناب آقای دکتر مرتضوی و آقای دکتر امیرنژاد

مزیت نسبی یکی از معیارهای مهم جهت برنامه ریزی تولید، صادرات و واردات است و به معنای توانایی یک کشور یا یک منطقه در تولید یک یا چند کالا با هدف هزینه کمتر می‌باشد. این تحقیق به بررسی وجود یا نبود مزیت نسبی تولید و صادرات گیاهان دارویی (رازیانه، شیرین بیان، زیره سبز و توتون) ایران و روند تغییرات آن طی دوره زمانی (۱۳۸۷-۱۳۷۵) و همچنین به بررسی درجه رقابتی (مزیت نسبی) گیاهان دارویی در بین کشورهای عمده صادرکننده جهان در طی دوره فوق می‌پردازد. برای این منظور از داده‌های موجود در پژوهشکده وزارت بازرگانی، همچنین سایت سازمان خواروبار جهانی (FAO)، آمارهای جهاد کشاورزی و آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران استفاده شده است. مزیت نسبی تولید گیاهان دارویی در استان‌های با بالاترین سطح زیرکشت در سال ۱۳۸۹ مورد بررسی قرار گرفت که بجز گیاه دارویی شیرین بیان که در کشور به صورت خودرو می‌باشد و کشت نمی‌شود، با استفاده از شاخص DRC محاسبه گردید. همچنین مزیت نسبی صادراتی گیاهان دارویی مورد مطالعه با بکارگیری شاخص‌های تجاری از معیار مزیت نسبی آشکارشده (RCA) و شکل متقارن شده آن (RSCA) طی دوره ۱۳۸۷-۱۳۷۵ برای ایران و نیز جایگاه رقابتی ایران بین کشورهای عمده صادرکننده گیاهان دارویی مورد مطالعه در دوره مورد بررسی محاسبه گردید. بررسی‌ها نشان می‌دهد که استان‌های مورد مطالعه دارای مزیت نسبی تولیدی در تولید این گیاهان می‌باشد و نیز برای گیاه زیره سبز کشورهای ایران، ترکیه، سوریه، سنگاپور، جمهوری چک و هند دارای مزیت نسبی آشکارشده هستند و کشور هند و هلند و آلمان دارای رشد صادراتی افزایشی می‌باشند. در ارتباط با گیاه شیرین بیان بررسی‌ها نشان داد که ایران در صادرات این گیاه دارای مزیت نسبی تجاری نمی‌باشد در حالی که کشور ایتالیا دارای مزیت نسبی تجاری بالایی در صادرات شیرین بیان است. همچنین گیاه توتون در ایران با داشتن مقام ۲۷ جهانی در سال ۲۰۰۵ دارای مزیت نسبی صادراتی نمی‌باشد و در انتها صادرات رازیانه هم نیز در ایران دارای مزیت نسبی نمی‌باشد. بنابراین حمایت دولت از تولیدکنندگان جهت افزایش تولید آن‌ها مفید و مؤثر بوده و ادامه این سیاست جهت تشویق دیگر تولیدکنندگان به کشت گیاهان دارویی در مناطق مورد نظر می‌شود و حمایت دولت از صادرکنندگان در صادرات زیره سبز و در سال‌های اخیر شیرین بیان تحت تأثیر قرار داده است ولی در مورد دومحصول دیگر به دلیل عدم مزیت نسبی صادراتی می‌توان این حمایت را به سایر بخش‌های کشاورزی منعکس کرد، تا ارزشآوری بیشتری در این بخش داشته باشیم.

کلید واژه‌ها: مزیت نسبی تولید، مزیت نسبی تجارت، گیاهان دارویی، زیره سبز، رازیانه، توتون، شیرین بیان، ایران.

فصل اول: مقدمه و کلیات

- ۱-۱- مقدمه: ۲
- ۲-۱- تعریف مسئله و اهمیت تحقیق ۳
- ۳-۱- اهداف کلی تحقیق ۶
- ۴-۱- سؤالات تحقیق ۶
- ۵-۱- فرضیه‌ها و پیش فرض‌های تحقیق ۶
- ۶-۱- روش تحقیق ۶
- ۷-۱- محدودیت تحقیق ۷
- ۸-۱- گیاهان دارویی مورد مطالعه ۷
- ۱-۸-۱- زیره سبز ۷
- ۲-۸-۱- رازیانه ۱۳
- ۳-۸-۱- توتون ۱۷
- ۴-۸-۱- شیرین بیان ۱۹

فصل دوم: مروری بر مطالعات گذشته

- ۱-۲- مقدمه ۲۳
- ۲-۲- مطالعات انجام شده در داخل کشور ۲۳
- ۳-۲- مطالعات انجام شده در خارج کشور ۲۹

فصل سوم: مواد و روش‌ها

- ۱-۳- مقدمه ۳۵
- ۲-۳- بررسی دیدگاه‌ها و نظریات مختلف در مورد مزیت نسبی ۳۶
- ۱-۲-۳- نظریات ابتدایی ۳۶
- ۱-۱-۲-۳- نظریات مرکانتالیست‌ها ۳۶
- ۲-۱-۲-۳- نظریات فیزیوکرات‌ها ۳۶
- ۲-۲-۳- نظریات کلاسیک‌ها از تجارت بین‌الملل ۳۷

۳۷	۱-۲-۲-۳- نظریه مزیت مطلق
۳۸	۲-۲-۲-۳- نظریه مزیت نسبی
۳۸	۳-۲-۳- دیدگاه نئوکلاسیک‌ها در تجارت بین‌الملل
۳۸	۱-۳-۲-۳- نظریه هزینه فرصت هابرلر
۳۹	۲-۳-۲-۳- نظریه هکچر-اوهلین
۳۹	۳-۳-۲-۳- نظریه لئونتیف
۴۰	۴-۲-۳- نظریات جدید
۴۰	۱-۴-۲-۳- تئوری شکاف تکنولوژی
۴۱	۲-۴-۲-۳- نظریه دور تولیدی یا عمر یک محصول
۴۲	۵-۲-۳- مزیت نسبی از دیدگاه تولید
۴۲	۱-۵-۲-۳- شاخص هزینه منابع داخلی (DRC)
۴۲	۶-۲-۳- قیمت‌های سایه‌ای برای محصول و نهاده‌ها
۴۴	۷-۲-۳- مزیت نسبی از دیدگاه تجارت
۴۵	۱-۷-۲-۳- شاخص بالاسا
۴۵	۲-۷-۲-۳- شاخص تکامل یافته بالاسا
۴۶	۳-۷-۲-۳- شاخص مزیت نسبی آشکارشده متقارن
۴۷	۴-۷-۲-۳- شاخص میلچی
۴۸	۵-۷-۲-۳- شاخص خی‌دو
۴۸	۶-۷-۲-۳- شاخص (CTB)
۴۹	۷-۷-۲-۳- شاخص (TSI)

فصل ۴: نتایج و یافته‌ها

۵۲	۱-۴- مقدمه
۵۲	۲-۴- سهم صادرات ایران از گیاهان دارویی
۶۰	۳-۴- مزیت نسبی تولید گیاهان دارویی

۴-۴- مزیت نسبی تجاری گیاهان دارویی ۶۳

فصل ۵: بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱- مقدمه ۷۹

۵-۲- زیره سبز ۷۹

۵-۳- شیرین بیان ۸۰

۵-۴- توتون ۸۰

۵-۵- رازیانه ۸۱

۵-۶- پیشنهادات ۸۲

منابع و ماخذ ۸۳

فهرست جدول‌ها ..... صفحه

- جدول ۱-۱- وضعیت تولید گیاهان دارویی در سال ۱۳۸۸ ..... ۴
- جدول ۲-۱- میزان تولید سطح زیر کشت و عملکرد زیره سبز در سطح کشور در سال ۱۳۸۹ ..... ۹
- جدول ۳-۱- مقدار و ارزش صادرات زیره سبز ایران و کشورهای عمده صادراتی ۱۱
- جدول ۴-۱- میزان تولید، سطح زیر کشت و عملکرد رازیانه در سطح کشور در سال ۱۳۸۹ ..... ۱۴
- جدول ۵-۱- مقدار و ارزش صادرات رازیانه ایران و کشورهای عمده صادراتی ۱۵
- جدول ۶-۱- مقدار و ارزش صادرات توتون ایران و کشورهای عمده صادراتی ۱۸
- جدول ۷-۱- مقدار و ارزش صادرات شیرین بیان ایران و کشورهای عمده صادراتی ۲۰
- جدول ۱-۴- سهم ایران از صادرات زیره سبز در طی دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۵۳
- جدول ۲-۴- سهم ایران از صادرات شیرین بیان در طی دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۵۵
- جدول ۳-۴- سهم ایران از صادرات توتون در طی دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۵۷
- جدول ۴-۴- سهم ایران از صادرات رازیانه در طی دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۵۹
- جدول ۵-۴- هزینه حمل و نقل کالا از بندرعباس تا مقصد در سال ۱۳۸۹ برحسب ریال ۶۱
- جدول ۶-۴- هزینه حمل و نقل کالا از مبدا تا بندرعباس در سال ۱۳۸۹ برحسب ریال ۶۱
- جدول ۷-۴- نرخ سایه‌ای ارز طی سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۷ ..... ۶۲
- جدول ۸-۴- مزیت نسبی تولید (DRC) برای گیاهان دارویی در سال ۱۳۸۹ ..... ۶۲
- جدول ۹-۴- مزیت نسبی آشکار شده (RCA) شیرین بیان در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۶۴
- جدول ۱۰-۴- مزیت نسبی آشکار شده (RCA) توتون در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۶۶
- جدول ۱۱-۴- مزیت نسبی آشکار شده (RCA) زیره سبز در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۶۸
- جدول ۱۲-۴- مزیت نسبی آشکار شده (RCA) رازیانه در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۷۰
- جدول ۱۳-۴- مزیت نسبی آشکار شده متقارن (RSCA) شیرین بیان در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۷۲
- جدول ۱۴-۴- مزیت نسبی آشکار شده متقارن (RSCA) توتون در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۷۴
- جدول ۱۵-۴- مزیت نسبی آشکار شده متقارن (RSCA) زیره سبز در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۷۵
- جدول ۱۶-۴- مزیت نسبی آشکار شده متقارن (RSCA) رازیانه در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) ۷۶

فهرست نمودارها.....صفحه

- نمودار ۱-۴- سهم ایران از صادرات زیره در طی دوره مطالعاتی.....۵۴
- نمودار ۲-۴- سهم ایران از صادرات شیرین بیان در طی دوره مطالعاتی.....۵۶
- نمودار ۳-۴- سهم ایران از صادرات توتون در طی دوره مطالعاتی.....۵۸
- نمودار ۴-۴- سهم ایران از صادرات رازیانه طی دوره مطالعاتی.....۶۰
- نمودار ۵-۴- مزیت نسبی آشکارشده (RCA) شیرین بیان در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸).....۶۵
- نمودار ۶-۴- مزیت نسبی آشکارشده (RCA) توتون در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸).....۶۷
- نمودار ۷-۴- مزیت نسبی آشکارشده (RCA) زیره سبز در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸).....۶۹
- نمودار ۸-۴- مزیت نسبی آشکارشده (RCA) رازیانه در دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸).....۷۱

فصل اول

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

عدم تشخیص پتانسیل‌ها و توان بالقوه‌ی یک کشور در صادرات و عدم درک بهترین بازارهای هدف محصولات، همواره فرصت‌های زیادی را از صادرکنندگان گرفته‌است. در نتیجه، همواره بررسی بازار محصولات می‌تواند سودآوری و ارزآوری یک محصول را افزایش دهد و شناسایی مزیت‌های محصولات، در افزایش رقابت در بازارهای جهانی اثر خواهد گذاشت (نجفی و حسنی، ۱۳۸۸). توجه به مزیت نسبی فعالیت‌های مختلف اقتصادی، یکی از جنبه‌های مهم برنامه‌ریزی اقتصادی است. البته هر مزیت نسبی، امتیاز دائمی و پایدار نیست و امکان دارد در طول زمان و با پیشرفت‌های علمی و فراهم آمدن فناوری‌های مناسب‌تر، از منطقه‌ای به منطقه، یا کشوری دیگر، و یا در درون یک بخش، از محصولی به محصول دیگر تغییر یابد. ولی فرآیند این انتقال تدریجی است و یا به کار بستن سیاست‌های مطلوب می‌توان آن‌ها را حفظ و یا تقویت کرد (عزیزی و زیبایی، ۱۳۸۰).

کشورهای توسعه‌یافته با نفوذ و تسلطی که بر جوامع توسعه نیافته و بازارهای صادراتی خود دارند از حربه‌های سیاسی و اهرم‌های فشار در این زمینه استفاده می‌کنند و در این رابطه توافق‌های رسمی و غیررسمی مقامات سیاسی و مملکتی یک کشور با دیگر کشورها و به تبع آن برقراری یا توسعه روابط اقتصادی- تجاری، از جمله بارزترین عوامل تأثیرگذار به شمار می‌آید (بغزیان، ۱۳۷۷).

کشورهای در حال توسعه، معمولاً دارای کمبود سرمایه که از مهم‌ترین منابع تولیدی محسوب می‌شود، می‌باشند. بررسی روند و تغییرات سیاست‌های تجاری نشان می‌دهد که انواع سیاست‌های حمایتی باعث نقض اصل مزیت نسبی در طول تاریخ شده است. براین اساس، سعی و تلاش جهانی برای حذف یا کاهش دخالت‌های پر اخلال، از سال‌ها پیش آغاز گردیده است. قرار گرفتن تجارت محصولات کشاورزی در مجموعه موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی^۱ یکی از مهم‌ترین این‌گونه فعالیت‌ها است، زیرا حرکت در چارچوب موافقت‌نامه کشاورزی سازمان تجارت جهانی موجب افزایش شفافیت تجارت در این بخش خواهد شد که مزیت نسبی و رفتار براساس این اصل شاخصه مهم عمل در چنین محیطی به حساب خواهد آمد (عزیزی و یزدانی، ۱۳۸۵). لذا برای برنامه‌ریزی جهت عضویت در این سازمان، لزوم توجه به مزیت نسبی از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد.

بخش کشاورزی به عنوان یکی از بخش‌های مهم اقتصادی کشور، با توجه به مزیت‌های بالقوه طبیعی در آن، و همچنین نقشی که در امنیت غذایی جامعه ایفا می‌کند، بیش از سایر بخش‌ها مورد توجه قرار دارد. بنابراین، با توجه به محدودیت‌های سرمایه‌ای، اقلیمی و تکنولوژی در بخش کشاورزی، گام برداشتن براساس مزیت‌های نسبی از اهمیت بالاتری برخوردار می‌باشد. در این راستا، ضمن سود جستن از صرفه‌های ناشی از مقیاس، می‌توان به گسترش تجارت و رقابت در عرصه بین‌المللی دست یافت. بحث جهانی شدن و رقابت در عرصه بین‌المللی در بسیاری از بخش‌های اقتصادی سبب شده

¹ - World Trade Organization

که تکنولوژی و نوآوری سبب مزیت نسبی گردد، ولی این مزیت نسبی پایدار نخواهد بود، مگر این که پیشرفت تکنولوژی و نوآوری پویایی داشته باشد (Hook, 1992).

۱-۲- تعریف مسئله و اهمیت تحقیق

با توجه به اهمیت دستیابی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران به اهداف سند چشم‌انداز ۲۰ ساله و گسترش صادرات غیرنفتی، توجه به صادرات محصول‌های کشاورزی از اهمیتی شایان توجه برخوردار است. به این منظور لازم است تا قدرت رقابت‌پذیری محصولات صادراتی ایران در بازارهای جهانی تقویت شود (پیکانی و همکاران، ۱۳۸۸).

در راستای افزایش سیاست صادرات غیر نفتی، شناخت محصولات و فعالیت‌های تولیدی کشور که شرایط لازم جهت نفوذ در بازارهای جهانی را دارا باشند، امری ضروری به نظر می‌رسد. جهت دست‌یابی به این امر لازم است اولاً ساختار فعلی اقتصاد کشور از حالت نامتوازن خارج و ثانیاً اقدامات صادراتی مزیت‌دار را مشخص، ثالثاً بازارهای بالقوه صادراتی به لحاظ پتانسیل وارداتی جهت هر محصول خاص شناخته شوند و نهایتاً این صادرات به طور همه جانبه مورد حمایت قرار گیرد. براین اساس و با توجه به امکانات کشور، باید راهبرد توسعه صادرات محصولات مدنظر نیز مشخص شود تا راهکارهای عملی جهت ارائه به صادرکنندگان و نیز مسئولین امر در برنامه‌ریزی بازرگانی کشور تدوین شود.

در میان فلور غنی ایران که بیش از ۷۵۰۰ گونه گیاهی را در بر می‌گیرد، تعداد بسیار زیادی از آن‌ها را گیاهانی تشکیل می‌دهند که به دلایلی دارویی نامیده می‌شوند (امیدبیگی، ۱۳۸۴). از طرفی، مصرف روزافزون گیاهان دارویی و داروهای گیاهی موجب ترغیب و توجه به کشت و تولید این گیاهان در سطح جهانی گردید (هکل و ساستریکوا^۱، ۲۰۰۶). اکثر محققین گیاهان دارویی و علوم وابسته در دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی معتبر دنیا و کارخانجات عظیم داروسازی توجه خود را به بررسی و پژوهش در زمینه شناخت مواد مؤثره، خواص دارویی، کاربرد درمانی و ساخت ترکیبات دارویی از گیاهان دارویی معطوف نموده‌اند. در این راستا، شناسایی گیاهان دارویی بکار رفته در طب سنتی ملل مختلف نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است. کشور اسلامی و کهن ایران از نظر گیاهان دارویی توانمندی کم‌نظیری دارد. در سرزمین ایران تنوع گیاهان رویش یافته و گنجینه فرهنگ مکتوب در مورد استفاده از گیاهان برای بهداشت، پیشگیری و درمان بیماری در حد بسیار خوبی وجود دارد (یزدانی و همکاران، ۱۳۸۷). گیاهان دارویی یکی از منابع بسیار ارزشمند در گستره وسیع منابع طبیعی ایران هستند که در صورت شناخت علمی، کشت، توسعه و بهره‌برداری صحیح می‌توانند نقش مهمی در سلامت جامعه، اشتغال‌زایی و افزایش صادرات غیرنفتی داشته باشند. گیاهان دارویی به گستره‌ای از گیاهان اطلاق می‌شود که در درمان بیماری و یا در پیشگیری از بروز آن مورد استفاده

¹- Hecl and Sustrikova, 2006

قرارمی گیرند (دوازده امامی، ۱۳۸۲). گیاهان دارویی ازارزش واهمیت خاصی در تأمین بهداشت وسلامتی جوامع هم به لحاظ درمان و هم پیشگیری از بیماری‌ها برخورداربوده و می‌باشند. این بخش از منابع طبیعی قدمتی هم پای بشر داشته و یکی از مهمترین منابع تأمین غذایی و دارویی بشر در طول نسل‌ها بوده‌اند. از نقطه نظر تاریخی، گیاهان دارویی اهمیت فراوانی در توسعه جوامع داشته‌اند و تحقیقات وسیعی برای یافتن فرآورده‌ها و مواد طبیعی دارویی گیاهی در طول تاریخ انجام شده است. بیش از ۲۵ درصد از بازار داروی جهان در سال ۱۹۹۶ به ارزش تقریبی ۲۷۰ میلیارد دلار وابسته به داروهای مشتق شده از گیاهان بوده است. درحالی‌که تعداد گونه‌های گیاهی شناخته شده در ایران بیش از کل قاره‌ی اروپا است ولی تعداد داروهای گیاهی موجود در ایران حداکثر ۱۰۰ قلم است در حالی که تنها درکشور آلمان حدود ۷۰۰۰ قلم داروی گیاهی وجود دارد (دوازده امامی، ۱۳۸۲). باتوجه به تنوع ژنتیکی بی‌نظیر در ایران در کشور ما تاکنون ۶ تا ۸ هزار گونه گیاه دارویی شناخته شده که در نوع خود منحصربه فرداست. میزان تولید گیاهان دارویی ایران در سال ۱۳۸۷، ۴۹۹۴۲/۴ تن بوده که در سال ۱۳۸۸ به ۴۴۱۱۵ تن رسیده است، که در جدول ۱-۱ وضعیت تولید گیاهان دارویی در سال ۱۳۸۸ به تفکیک استان‌ها به صورت زیر می‌باشد:

جدول ۱-۱- وضعیت تولید گیاهان دارویی در سال ۱۳۸۸

استان	سطح زیر کشت (هکتار)	میزان تولید (تن)	عملکرد (تن/هکتار)
آذربایجان شرقی	۲۴۶	۲۰۰۴	۸/۱
آذربایجان غربی	۵۴	۵۸۶	۱۰/۹
اردبیل	۶	۴	۰/۷
اصفهان	۲۷۹	۱۹۲۲	۶/۹
بوشهر	۱۴۸	۵۰۰	۳/۴
تهران	۳۴	۸۰	۲/۴
چهارمحال و بختیاری	۱۲	۱۵	۱/۳
خراسان جنوبی	۹۲۶۴	۴۴۸۲	۰/۵
خراسان رضوی	۱۲۴۴۴	۶۰۵۷	۰/۵
خراسان شمالی	۴۶۷	۳۳۲	۰/۷
خوزستان	۳۰	۳۲۳	۱۰/۸
زنجان	۲	۶	۳/۰

۰/۹	۵۰۰	۵۸۵	سمنان
۲/۳	۶۲۲۳	۲۷۴۰	سیستان و بلوچستان
۹/۲	۳۹۲۳	۴۲۸	فارس
۰/۹	۱۴۹	۱۷۳	قزوین
۳/۰	۱۰۵	۳۵	کردستان
۱/۱	۶۴۳	۵۶۱	کرمان
۱/۹	۳۴۱۵	۱۷۶۰	کرمانشاه
۰/۲	۲	۱۲	کهگیلویه و بویراحمد
۲/۷	۴۸	۱۸	گلستان
۴/۸	۲۶۴۰	۵۵۵	گیلان
۴/۷	۲۱۹۳	۴۶۹	لرستان
۲/۷	۲۱۹۲	۸۲۳	مازندران
۲/۰	۱۱۲	۵۵	مرکزی
۴/۰	۴۰۰	۱۰۰	هرمزگان
۲/۱	۵۰۶۵	۲۴۶۵	همدان
۱/۹	۱۹۴	۱۰۳	یزد
۳/۵	۲۱۷۶۱	۶۱۸۱	جنوب استان کرمان
۱/۶	۶۵۸۷۶	۴۰۰۴۹	جمع کل

ماخذ: آمارنامه جهادکشاورزی

کشور ایران با داشتن شرایط اقلیمی و تنوع گیاهی به مراتب بهتر از اروپا، در حال حاضر تنها ۶۰ تا ۹۰ میلیون دلار از تجارت جهانی گیاهان دارویی را به خود اختصاص داده است که از آن نیز بخش عمده‌ای مربوط به صادرات زعفران است.

رازیانه یکی دیگر از اقلام صادراتی کشور است، که در سال ۲۰۰۵ مقام ۱۵ تجارت جهانی را کسب کرده است. زیره سبز ایران هم در رتبه ۳۶ تجارت جهانی این محصول قرار دارد و توتون در مقام ۲۷ تجارت جهانی قرار دارد. همچنین، صادرات گیاهان دارویی که در بیشتر صنایع دارویی و آرایشی مورد استفاده قرار می‌گیرد، می‌تواند درآمد بسیاری را نصیب دولت کند، به همین علت مطالعه و

بررسی تولید و تجارت گیاهان دارویی و تعیین مزیت نسبی کشور در تولید و صادرات هر یک از این گیاهان می تواند دولت را در جهت رسیدن به درآمد بالاتر از بخش کشاورزی و توسعه صادرات غیرنفتی کمک کند. ما در این تحقیق به بررسی مزیت نسبی تولید و تجارت چند گونه از گیاهان دارویی در یک دوره‌ی زمانی (۲۰۰۸-۱۹۹۶) می پردازیم.

۱-۳- اهداف کلی تحقیق

هدف اصلی این پژوهش بهبود وضعیت تولید و تجارت گیاهان دارویی در جهت افزایش منافع تولیدکنندگان، مصرف کنندگان و صادرکنندگان این محصولات می باشد.

اهداف مورد بررسی در این راستا عبارتند از:

- بررسی مزیت نسبی تولید گیاهان دارویی (زیره سبز، رازیانه، توتون و شیرین بیان) در ایران
- بررسی مزیت رقابتی صادراتی گیاهان دارویی (زیره سبز، رازیانه، توتون و شیرین بیان) ایران
- بررسی مزیت رقابتی کشورهای صادرکننده این محصولات

۱-۴- سوالات تحقیق

با توجه به توسعه روزافزون سطح زیر کشت و تولید و صادرات گیاهان دارویی در کشور و ضرورت توجه به مزیت نسبی محصولات کشاورزی جهت نیل به گسترش تولید و صادرات و به دنبال ارزآوری و اثر آن بر رشد بخش کشاورزی، در این تحقیق سوالات زیر مورد بررسی قرار می گیرند:

۱. آیا ایران در تولید و صادرات گیاهان دارویی مزیت نسبی دارد؟
۲. آیا مداخله دولت در فرایند تولید محصول در بازار داخلی به نفع تولیدکنندگان بوده است؟
۳. آیا کشوری در صادرات گیاهان دارویی (زیره سبز، رازیانه، توتون و شیرین بیان) رقیب ایران است یا خیر؟

۱-۵- فرضیه‌ها و پیش فرض‌های تحقیق

- کشور ایران در صادرات گیاهان دارویی دارای مزیت نسبی صادراتی است.
- مداخله دولت در زمینه حمایت از تولید محصول و صادرات آن به ضرر تولیدکنندگان و صادرکنندگان است.
- هیچ کشوری در صادرات گیاهان دارویی رقیب ایران نیست.

۱-۶- روش تحقیق

به منظور دستیابی به اهداف اولیه تحقیق در زمینه مزیت نسبی تولید و صادراتی محصول، ضمن بررسی وضعیت صادراتی محصول طی دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۸) برای کشور ایران براساس معیارهای

مزیت نسبی آشکارشده (RCA) و مزیت نسبی آشکارشده متقارن (RSCA)، مزیت نسبی صادراتی کشورهای عمده تولیدکننده و صادرکننده محصول با استفاده از آمار و ارقام استخراجی از سایت سازمان خواربار و کشاورزی (فائو)، سالنامه‌های صادرات و واردات گمرک جمهوری اسلامی ایران، سایت‌های آماری فائو، آمارهای موجود در پژوهشکده وزارت بازرگانی مورد محاسبه و همچنین مزیت نسبی تولید هر یک از گیاهان دارویی مورد مطالعه برای استان‌های مهم تولیدکننده این گیاهان با استفاده از شاخص DRC مورد بررسی قرار گرفت. سپس داده‌های تحقیق پس از استخراج با استفاده از محیط صفحه گسترده EXCEL 2007 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. جایگاه رقابتی و روند تخصصی شدن کشور در مقایسه با سایر کشورهای عمده مورد بررسی در طی دوره مورد مطالعه (۲۰۰۸-۱۹۹۶) تعیین گردید. در نهایت با توجه به اهداف مورد بررسی و نتایج کمی و کیفی حاصل از یافته‌های تحقیق، تنگناها شناسایی و راهکارهایی جهت رفع آن‌ها پیشنهاد گردید.

۱-۷- محدودیت تحقیق

در استفاده از آمار جهانی در سایت فائو (جهت محاسبه مزیت صادراتی) در بسیاری از فعالیت‌ها، به دلیل عدم همکاری به موقع بعضی کشورها در ارائه آمار تولیدات خود به این مراکز و همچنین تحریم کشور ایران در طی سال‌های اخیر باعث شد که به دلیل نبود آمار دوره مورد بررسی را تا سال ۲۰۰۸ تعیین شود. در مورد آمار صادرات برخی از محصولات مورد مطالعه حجم پایین و صادرات قاچاق این محصولات، آمار دقیقی حتی در آمارنامه‌های بازرگانی گمرک نیز ثبت نشده است. همچنین به دلیل مشکلات موجود در پر کردن پرسشنامه در سطح کل کشور مزیت نسبی تولید را برای استان‌های مهم تولیدکننده محاسبه شد.

همان‌گونه که بیان شد گیاهان دارویی به دلیل استفاده در صنایع داروسازی و صنایع آرایشی دارای اهمیت فراوان می‌باشند، گیاهان دارویی که در این مطالعه مورد بررسی قرار گرفتن عبارتند از زیره سبز، رازیانه، شیرین‌بیان، توتون که هر ۴ نوع گیاه نام برده در صنایع داروسازی مورد استفاده قرار می‌گیرند. حال برخی از خصوصیات این گیاهان دارویی را به اختصار توضیح می‌دهیم.

۱-۸- گیاهان دارویی مورد مطالعه

۱-۸-۱- زیره سبز

زیره سبز (Cumminum cyminum) با نام متداول کومین در زبان انگلیسی و فرانسه و Kummel در زبان آلمانی به خانواده چتریان تعلق دارد. زیره‌ی سبز یکی از گیاهان مهم این تیره از جهت کاربرد در صنایع غذایی و دارویی محسوب می‌شود (معاونی، ۱۳۸۸).

زیره سبز بومی مناطق مدیترانه و شمال مصر است و در کشورهایی مانند عربستان، پاکستان، هند، اسرائیل، ایران، عراق، ترکیه، یوگسلاوی، سوریه، بلغارستان، مالت، سودان، مصر، چکسلواکی، چین و

برخی کشورهای دیگر کشت می‌شود. کشورهای مصر، هند، مکزیک، چین، قبرس و مراکش در زمره مناطق تجاری زیره سبز محسوب می‌شوند، اما تولیدکنندگان اصلی اسانس زیره کشورهای اسپانیا، مصر، مراکش، الجزایر و مناطقی از شوروی سابق بوده است (همان).

زیره گیاهی گرمسیری است و باید در مناطقی کشت شود که در طول ماه‌های اسفند و فروردین که گیاه در محله گل‌دهی و تشکیل بذر است میزان رطوبت محیط پایین باشد. میزان رطوبت بالا در مرحله گل‌دهی و تشکیل میوه موجب شیوع بیماری‌های زیان‌بار در محصول می‌شود. بذر گیاه را می‌توان در خاک‌هایی با بافت سنگین یا متوسط و با حاصلخیزی متوسط و بالا و زهکشی مناسب کشت نمود.

از لحاظ گیاه‌شناسی گیاهی است، یک ساله و کوچک و علفی که ارتفاع آن ۶۰ سانتی‌متر است ریشه آن دراز و باریک به رنگ سفید ساقه آن راست و برگ‌هایش به شکل نوار باریک و نخی شکل و برنگسبز است. گل‌های زیر سفید یا صورتی به صورت چتری در انتهای ساقه ظاهر می‌شود. این گیاه به طور وحشی در مناطق مدیترانه می‌روید. زیره به رنگ‌های زرد تیره، سبز و خاکستری وجود دارد.

مناطق کشت زیره سبز در ایران تبریز، شرق خراسان و تپه‌های دو راهی مشهد، سرخس، کرمان، اطراف تهران، بین تهران و سمنان، سمنان، دامغان، سرخه، غرب سمنان می‌باشد.

اکثر رویشگاه‌های زیره دارای بارندگی سالیانه بیش از ۳۰۰ میلی‌متر می‌باشند، این گیاه در ارتفاع بین ۳۵۰۰-۱۷۰۰ متر از سطح دریا در استان کرمان دیده می‌شود، در استان کرمان سالیانه بین ۲۵-۱۰ تن زیره سبز از حدود ۱۰۰۰۰۰ هکتار مناطق زیره خیز استان برداشت می‌شود.

به دلیل آن‌که زیره سبز گیاهی است مدیترانه‌ای لذا در طول رویش به حرارت مناسب و نور کافی نیاز دارد. مقدار اسانس گیاهان در مناطق گرم با نور فراوان می‌رویند بیش از مناطق دیگر است. این گیاه در مرحله گلدهی و تشکیل میوه به رطوبت کمتری نیاز دارد. خاک‌های با بافت متوسط و خاک‌های لوم شنی، خاک‌های مناسبی برای تولید زیره سبز هستند. کشت این گیاه در خاک‌های سبک شنی و تهیاز مواد و عناصر غذایی مناسب نیست و این خاک‌ها شرایط را برای ابتلای گیاهان به بیماری‌های قارچی آماده می‌کنند. PH خاک برای کشت زیره سبز ۴/۵ تا ۸/۲ مناسب است.

اواسط پاییز زمان مناسبی برای کشت پاییزه زیره سبز است. در حالی که زمانی مناسبی برای کشت بهاره سبب کاهش شدید عملکرد می‌شوند. بعضی از محققان کشت زیره سبز را در طول زمستان مناسب‌تر می‌دانند. در این حالت بذرها در اوایل بهار سبز می‌شوند.

کشت زیره سبز توسط بذر و مستقیماً در زمین اصلی صورت می‌گیرد. مدتی قبل از کاشت زمین را باید آبیاری نمود. آبیاری سبب تسریع در جوانه زدن بذر می‌شود. بذرها را می‌توان پس از مخلوط کردن با ماسه نرم به صورت دست‌پاش در سطح زمین پاشید. در برخی کشورها زیره سبز را به صورت ردیفی در فواصل ذکر شده کشت می‌کنند.